

ПРИМІСЬКІ СІЛЬСЬКІ ПОСЕЛЕННЯ: СУЧАСНА ТИПОЛОГІЯ

SUBURBAN RURAL SETTLEMENTS: A MODERN TYPOLOGY

Кузьменко Т.Ю.

Kuzmenko T. Yu.

Ключові слова: типологія, приміські сільські поселення, рекреаційні поселення, фермерські поселення, функціональне призначення, спеціалізація, супутник.

Keywords: typology, suburban rural settlements, recreational settlements, farm settlements, functional purpose, specialization, satellite.

Вступ

Соціально-економічні трансформації в Україні – земельна реформа, приватизація й демонополізація агропромислового комплексу, розвиток сільської інфраструктури та приватного сектора економіки, що обумовили відчутне розшарування сільського населення, призвели до змін у формуванні приміських сільських територій. Під впливом цих чинників відбуваються значні структурні й морфологічні зміни, що виявляються насамперед у розширенні функцій села та появи нових типів поселень^{1,2}. Урбанізаційні процеси в зоні впливу великих міст, накладаючись на згадані вище чинники, безумовно тільки посилюють еволюцію типології приміських сільських поселень (ПСП). Актуальність досліджень проблем як сільського розселення, так і типології сільських поселень, сьогодні є надзвичайно важливою, бо вони слугують певною основою для розроблення методичних рекомендацій щодо вдосконалення функціонально-планувальної організації сіл, особливо в приміських зонах. ПСП, перебуваючи у діалектичній єдності протиріч і взаємозв'язків, можуть в значній частині бути поглинені містом-центром, що становить небезпеку для стану довкілля, збереження екосистем та погіршення мікроклімату приміської території. В той же час, в контексті політики Європейського Союзу сталий розвиток сільської поселенської мережі України, що базується на екологічних та соціально-психологічних особливостях сільського способу життя має високу цінність для збереження ідентичності української нації та відродження національної економіки³.

Аналіз останніх досліджень

Перші дослідження приміського сільського розселення та виділення його як окремого типу проведені вченими-географами А. Ковальовим⁴, Т. Заславською⁵, зокрема, було визначено приміський тип розселення, як азональний, тобто не прив'язаний до природно-кліматичних зон, а його особливістю є приналежність до зони впливу значних і великих міст. На кінець 80-х р. З. В. Мойсеєнко⁶, В. Н. Косенко в роботі⁷ визначають приміське поселення як новий тип, що формується в приміських зонах значних і найзначніших міст, зазначають, що на відміну від західних країн, такі поселення є не тільки «спальнями», а поєднують в собі аграрні, лікувальні, рекреаційно-туристичні та інші функції; 25-85% працездатного населення цих сіл працюють в місті-центрі, і лише 10% в аграрній галузі. Типологічні ознаки сільського розселення та особливості поселень різних типів

досліджували Н. М. Девятова⁸, В. А. Кодін⁹, І. Г. Пандяк¹⁰ та ін. К. І. Колодін¹¹ дослідив принципи формування об'єктів замиського середовища, в т. ч. нових виробничих комплексів та фермерських господарств; Р. Лубик¹² - сучасні тенденції розвитку польських сіл.

Розвинули дослідження щодо принципів функціонально-планувальної організації сіл: А.Ю. Дмитренко¹³, А.В. Степанюк¹⁴, В.О. Огоньок¹⁵. Нові поселення сільського середовища на сучасному етапі в межах приміської зони розглянуто Г.І. Пустоветовим¹⁶ і О.І. Колодрубською¹⁷, фермерські поселення - В.О. Новиковим¹⁸. Але більшість з цих робіт лише опосередковано стосуються формування приміських сільських поселень.

Постановка мети і задач дослідження

Метою статті є аналіз існуючих типологічних підходів до приміських сільських поселень і визначення їх сучасної типології. Гіпотетичною основою взято припущення, що функціонально-планувальна організація ПСП визначається роллю і спеціалізацією населеного пункту в системі розселення, а вивчення закономірностей впливу міста-центру та обґрунтування механізмів вибору спеціалізації ПСП у нових соціально-економічних й містобудівних умовах дозволить розробляти науково-обґрунтовані стратегії сталого розвитку населених пунктів. В дослідженнях автора¹⁻³ в значній мірі обґрунтовано це твердження.

Визначення типу поселення обґрунтовує типологічний підхід до удосконалення функціонально-планувальної організації ПСП, проектування нових типів сіл в межах приміських зон великих міст, а також визначення стратегії розвитку територіальних громад та окремих сіл.

Методика дослідження

Методи досліджень спираються на основні положення комплексного підходу і включають загальнотеоретичні та емпіричні методи дослідження. Аналітичний метод - при узагальненні та аналізі теоретичних і проектних робіт щодо розвитку приміської поселенської мережі та функціонально-планувальної організації сільських поселень; метод факторного аналізу, порівняльний аналіз та типологічний метод при визначенні особливостей сільського розселення у приміських зонах, натурне обстеження поселень для виявлення особливостей змін їх функціонально-планувальної структури; картографічний аналіз середовища приміської зони та різних типів сільських поселень для визначення особливостей їх планувальної структури; застосовано метод комплексного дослідження літературних джерел, гіпотетичний метод тощо.

Результати дослідження

Переважаюча частина сільських поселень в первинних системах розселення повністю орієнтовані на місто-центр. Загалом, в зонах впливу великих, значних і найзначніших міст, які є основним місцем концентрації сільських поселень (46% їх загальної кількості) сформувався особливий приміський тип розселення, що узгоджується із висновками згаданих вище дослідників. Головною особливістю ПСП є досить щільне розташування на території, що визначена ізохронами 1-1,5-годинної (іноді 2-годинної) транспортної досяжності міста-центра.

Розвиток міст-центрів та розширення їх економічної і транспортної інфраструктури сприяли поглибленню зв'язків між ними та ПСП, і в той же час

послабленню міжселенних внутрішньогосподарських зв'язків. Такі специфічні містобудівні утворення віднесені Д. Ф. Крисановим¹⁹ до систем “формального або умовного типу”.

Природні умови об'єктивно обумовлюють особливості формування планувальної структури та функціональної організації приміських сільських поселень. Так, виходячи з природних особливостей та антропогенних факторів, Г. І. Болотов²⁰, Е. І. Шилов²⁰ виділяють чотири різновидності ПС сільських поселень, які загалом характерні й для ПСП: яружно-балочні, прирічкові, при магістральні, степові.

На кінець 80-х р. в Україні виділились наступні типологічні ознаки сільських поселень, що характерні й для ПСП: людність, функціональне призначення, планувальна організація та щільність забудови^{6,7}.

За функціональним призначенням уся сукупність СП поділялась на три основних типи: сільськогосподарські (виробничі центри сільськогосподарського підприємства та його підрозділів); несільськогосподарські (поселення біля окремих підприємств, лісових господарств, транспортних вузлів); сільські поселення змішаного типу (значна частина населення яких працює на підприємствах, що, розміщені за межами населеного пункту). Державний курс на формування аграрно-промислового комплексу (АПК) визначив перспективними наступні функціональні типи сільських поселень (з 1965 р.): аграрно-промислові (центри локального рівня або первинних систем розселення); сільськогосподарські, пов'язані виключно з виробництвом сільськогосподарської продукції; несільськогосподарські, при науково-дослідних установах, транспортних вузлах, промислових підприємствах тощо; приміські, в яких питома вага населення зайнятого в сільському господарстві становить не більше 10%.

Таким чином, дослідниками сільського розселення головною особливістю ПСП визначено: місцезнаходження в приміській зоні міста-центру, незначна зайнятість населення в сільському господарстві (до 10%), неоднорідний соціальний та професійний склад населення.

Д.Ф. Крисанов¹⁹ виділяє також 4 типи сільських поселень: сільськогосподарські, приміські, промислові (риболовецькі, ліспромгоспів, переробки сільськогосподарської продукції, виробництва будівельних матеріалів тощо), службового призначення (обслуговування транспортних вузлів, охорона лісових масивів, засобів зв'язку, водних джерел, при спеціалізованих школах, лікарнях, санаторіях тощо). В зонах впливу міст-центрів на основі розмежування виробничих і невиробничих функцій виникли спеціалізовані поселення – місця проживання: маятникових мігрантів (поселення-супутники), сезонних мешканців (дачні поселення), відпочиваючих (рекреаційні). Бувають випадки перепрофілювання спеціалізованих сільських поселень (аграрних, транспортних, індустріальних) у багатофункціональні, як за типом виробництва, так і за призначенням. Про багатофункціональний характер ПСП зазначають в своїх дослідженнях О. Бородіна²¹, І. Прокопа²¹, О. Павлов²². Доволі різняться між собою ПСП за розташуванням, будовою й функціями. Так, І. Г. Пандяк¹⁰, М. Й. Рутинський¹⁰, Ю. В. Зінько¹⁰ пропонують типологічні ряди сільських поселень на основі морфологічної, генетичної та соціально-економічної ознак, що враховують основні елементи мережі розселення, а саме: територію та історію

формування села, його населення в комплексі із сучасними економічними функціями поселень, характер планування їх забудови. В роботі²³ піднято проблему перетворення сучасних дач та стихійних дачних утворень своєрідні поселення-супутники, у зв'язку з чим постає проблема їх юридичного статусу, від якого залежить забезпечення цих утворень відповідною інфраструктурою.

З середини 90-х–2000-х рр. починають з'являтися проекти нових типів сіл в ПЗ, за визначенням В. А. Новикова¹⁸ - поселення ексклюзивного типу: арт-селища – поселення різних видів художніх промислів, резиденції значних міських підприємств, банків, фірм, туристичні поселення, кемпінги, житловий фонд яких здається в оренду або є власністю певної соціальної чи професійної групи людей – сфера відпочинку, культури, туризму, бізнесу, освіти, науки тощо. До ексклюзивних поселень можна віднести поселення дитячого будинку "SOS" в с. Томіліно Московської області, Росія (ЦНІЕП житла, архіт. Ю. П. Григор'єв (рис. 1).

Рис. 1. Прийом перепрофілювання функціональної спеціалізації ПСП:
А) дачне поселення на поселення-супутник; Б) традиційне аграрне поселення на рекреаційне

У Московській області^{16,18} в рамках конверсійної програми були виділені території для будівництва. На цих територіях було запропоновано наступні проекти: поселення для переселенців в межах існуючих сіл, приміські поселення з містоформуючою базою на основі нових місць працевлаштування – бізнесу, туризму, індустрії відпочинку та розваг, центру екологічної реабілітації територій, а також науковмістних виробництв у складі наукових центрів. Прикладом поселення з науково-виробничим підприємством можна назвати Протасово Митищинського району Московської області (Росія), в якому розміщено арендне підприємство МНТК мікрохірургії ока імені С. Федорова, в складі якого створено сільськогосподарський цех цього відомого медичного комплексу. В Україні також є подібні поселення: містобудівельний комплекс виробничо-наукового об'єднання «Трави» (автор проекту М. С. Білик, 1989 р.), який розміщений в зоні с. Бахів Ковельського району Волинської області і примикає до існуючої автотраси «Ковель – Камінь-Каширський».

Дослідження історичних, соціально-економічних, демографічних факторів та урбанізаційних процесів (в т. ч. процесів міграції), а також узагальнення існуючих схем класифікації, що названі вище, дозволило автору класифікувати ПСП за певним набором ознак. На нашу думку, доцільно виділення наступних ознак для класифікації ПСП: за адміністративним підпорядкуванням, за місцезнаходженням у приміській зоні, по відношенню до зовнішніх магістралей, за величиною, характером зайнятості населення, функціональним призначенням, характером забудови, конфігурацією плану, характером громадського центру, містоформуючою базою.

Порівняльний аналіз тенденцій розвитку приміських сільських поселень та існуючого досвіду формування в них як функціональної спеціалізації, так і багатофункціональності обумовлює необхідність типологічного підходу до їх перспективної функціональної спеціалізації. Характер функціональної спеціалізації ПСП обумовлений як їх людністю, так і територіальним розміщенням відносно міста-центру, транспортних і природно-рекреаційних коридорів. На основі проведених натурних обстежень, узагальнення літературних джерел та дослідження особливостей формування сільських поселень в зоні впливу м. Києва, виявлено, що найбільш поширеними в приміських зонах на сьогодні є поселення-супутники, рекреаційні та виробничі поселення (рис.2).

Рис. 2. Типологія приміських сільських поселень

На основі дослідження сучасних тенденцій у змінах функціонально-планувальної організації приміських сільських поселень, узагальнення вітчизняного і зарубіжного досвіду їх формування, запропоновано 14 можливих підтипів за функціональною спеціалізацією. Застосовуючи гіпотетичний підхід, можемо припустити, що в межах основних визначених типів ПСП можливо рекомендувати наступні підтипи функціональної спеціалізації приміських сільських поселень¹⁻³:

1. Рекреаційне поселення:

- існуюче:

а) із збереженням функціональної спеціалізації: дачне поселення;

б) формування нової функціональної спеціалізації: туризму і відпочинку; фізкультурно-оздоровче поселення;

- нове (котеджне поселення), котеджне поселення може бути з:

а) фізкультурно-оздоровчою базою;

б) з пансіонатом сімейного відпочинку;

1. 1. Туризму і відпочинку;

1. 2. Дачне поселення;

1. 3. Спортивно-оздоровче;

1. 4. Котеджне з фізкультурно-оздоровчою базою;

1. 5. Котеджне містечко з пансіонатом сімейного відпочинку;

2. Поселення-супутник:

а) з виробничою базою;

б) без виробничої бази: з організованою рекреацією, з рекреацією неорганізованою; сільбищі - існуючі, нові;

2.1. З організованою рекреацією;

2.2. З неорганізованою рекреацією;

- 2.3. Спального типу (поселення-супутник);
- 2.4. без виробничої бази;
- 2.5. Котеджне містечко з виробничою базою;

3. Виробничі поселення :

- 3.1. Фермерське;
- 3.2. Аграрне;
- 3.3. Промислове
- 3.4. Аграрнопромислове.

Місцеві соціально-економічні, природні та історичні умови, відстань від міста-центру, розвиток транспортної структури можуть разом обумовлювати формування типу поселення за кількістю функцій: як монофункціонального, біфункціонального чи багатфункціонального.

Висновки

Таким чином, може бути певна альтернатива стратегії розвитку ПСП, виходячи з конкретних умов, що склалися: ресурсів поселення, можливостей та пріоритетів об'єднаних територіальних громад, історичної тяглості, стану довкілля, місця розміщення відносно міста-центру тощо. Тому функціональна спеціалізація поселень є важливою передумовою сталого розвитку і самодостатності приміських сільських поселень і приміської зони в цілому. При цьому вирішуються наступні задачі: виділення ареалів функціональних типів приміських сільських поселень; вирішення спільних «інтересів» міста-центру та сільських поселень, що його оточують; збереження сіл в ближньому поясі приміської зони, як фактору сталого розвитку та покращення екологічного мікроклімату і забезпечення, відповідно, мінімізації їх негативного впливу на довкілля.

Список джерел

-
- ¹ Кузьменко Т.Ю. Про класифікацію і типологічні особливості приміських сільських поселень (ПСП) [Текст] / Т.Ю. Кузьменко // Дизайн, архітектура, образотворче мистецтво. - 2009. - № 6. - С. 190 - 196.
 - ¹ Кузьменко Т.Ю. До типологічного ряду сучасних приміських сільських поселень [Текст] / Т.Ю. Кузьменко // Apikované vědecké povínky - 2013: materiály IX mezinárodní vědecko-praktická conference (Praha, 27. července - 05. srpna 2013 roku). - Praha, 2013. - S. 48 - 52.
 - ³ Кузьменко Т.Ю. Принципи функціонально-планувальної організації приміських сільських поселень (на прикладі Північно-Східного регіону України) : автореф. дис.. на здобуття наук. ступеня канд. арх.: [спец.] 18.00.04 «Містобудування та ландшафтна архітектура» / Харків. нац. ун-т міськ. госп. ім. О. М. Бекетова. - Харків. - 2018. - 20 с.
 - ⁴ Ковалев С. А. Сельское расселение (географические исследования) [Текст] / С. А. Ковалев. // Изд.-во Моск. ун-ва, 1963. С.29-84.
 - ⁵ Заславская Т. И., Виноградов Е. В. Факторный анализ причин миграции сельского населения [Текст] / Т. И. Заславская, Е. В. Виноградов // Социология и математика. - 1970. - С. 153.
 - ⁶ Моисеенко З. В. Вопросы совершенствования методологии научных исследований по переустройству сел [Текст] / З. В. Моисеенко // Планировка, застройка и благоустройство сел Украинской ССР. - 1984. - №7. - С. 3 - 5.
 - ⁷ Косенко В. Н., Фильваров Г. И. О методике комплексной оценки территории районов, расположенных в зонах влияния крупных городов [Текст] / В. Н. Косенко, Г. И. Фильваров // Планировка, застройка и благоустройство сел Украинской ССР. -1983. - № 6. - С. 8 - 11.
 - ⁸ Девятова Н.В. Архитектура предприятий художественных промыслов [Текст] / Н.В. Девятова // Архитектура СССР. - 1989. - № 5. - С.78 - 85.
 - ⁹ Кодин В. А. Архитектурно-планировочная организация агротурецких сел (на примере Лесостепной зоны УССР): дис. ... канд. архит. Киев, -1988. -199 с.
 - ¹⁰ Рутинський М. Й., Зінько Ю. В. Сільський туризм: навч. посіб. [Текст] / М. Й. Рутинський, Ю. В. Зінько. - Київ. - 2006. - 271 с.
 - ¹¹ Колодин К. И. Формообразование объектов загородной среды [Текст] / К. И. Колодин. - Москва. - 2004. - 252 с.
 - ¹² Дмитренко А. Ю. Принципи функціонально-планувальної організації малих сільських поселень (на прикладі Північно-Східного регіону України) : автореф. дис.. на здобуття наук. ступеня канд. тех.наук [спец.] 05.23.20 «Містобудування та територіальне планування» / А.Ю. Дмитренко/ Полт. нац. тех. ун-т імені Юрія Кондратюка. - Полтава. - 2006. - 20 с.

- ¹³ Лубик К. Тенденції розвитку сільських поселень [Текст] / К. Лубик // Містобудування та територіальне планування. – 2006. - №24. – С. 104–106.
- ¹⁴ Степанюк А. В. Архітектурно-планувальна реконструкція центральних сіл первинної системи розселення (на прикладі Львівської області): автореф. канд. архіт. – Львів. - 2011. – 24 с.
- ¹⁵ Огоньок В. О. Архітектурно-планувальна реорганізація та розвиток соціальної інфраструктури сільських поселень в умовах інтенсивних трансформацій: автореф. дис...канд. архіт. – Львів. – 2013. – 23 с.
- ¹⁶ Пустоветов Г. И. Архитектура сельских поселений в новых социально-экономических условиях (жилые и производственные здания и сооружения): автореф. дис...докт. архит. Москва. - 2003. - 30 с.
- ¹⁷ Колодрубська О. І. Розвиток архітектурного середовища приміських територій [Текст] / О. І. Колодрубська // Проблеми розвитку міського середовища. – 2009. – № 2. – С. 114 – 119.
- ¹⁸ Новиков В. А. Архитектурная организация сельской среды: Учеб. пособие. [Текст] / В. А. Новиков. – Москва. – 2006. – 375 с.
- ¹⁹ Крисанов Д. Ф. Сельское расселение: социально-экономический аспект [Текст] / Д. Ф. Крисанов. – Киев – 1988. – 144 с.
- ²⁰ Комплексное переустройство сел [Текст] / Шилов Э. И. и др. (под общ. ред. Болотова Г. И.). Киев. – 1990. – 240 с.
- ²¹ Бородіна О., Прокопа І. Сільський розвиток в Україні: проблеми становлення. [Текст] / О. Бородіна, І. Прокопа // Економіка України. – 2009. – № 4. – С. 74–85.
- ²² Павлов О. Сільські території: теоретико-методологічні засади дослідження. [Текст] / О. Павлов // Регіональна історія України. - 2009. – № 3. – С. 113–132.
- ²³ Яценко В. О. Дачні та садові території – місце відпочинку чи місце проживання [Текст] / В. О. Яценко // Сучасні проблеми архітектури та містобудування. – 2014. – Вип. 36. – С. 357–367.